

könyvek egy témáról

Gömbös Gyula politikai pályaképe*

Gergely Jenő érdekes és egyértelműen hiánypótló művel „lepte meg” a történész szakmát, valamint a Horthy-korszak története iránt érdeklődő szélesebb közönséget. Gömbös Gyula életét és politikai pályáját feldolgozó életrajza a két világháború közötti Magyarország egyik markáns szereplőjéről készült tárgyilagos szemléletű, alapos biográfia.

Az első fejezet Gömbös Gyulát az embert mutatja be, egyébiránt szemléletes képanyaggal illusztrálva. A szerző egy rövidebb fejezetet szentelt a fiatal Gömbös formálódó politikai nézetrendszerének, amely az ide vonatkozó források szűkössége miatt érdemel kiváltképp elismerést. (A munkát általában is rendkívül alapos forrásfeltárás jellemzi, ami a további kutatások számára is nélkülözhetetlen támpontokat nyújt.) A III. fejezettől a szerző már Gömbös aktív politikai pályafutását tárgyalja. Megismerhetjük a Monarchia összeomlását követően helyét kereső katonatisztet, aki fokozatosan jut el 1918–1919 viharos történései közepette a Károlyi-kormány hadügyminisztériumától, Bécsen át, egészen Szegedig, ahol az ellenforradalom fő támaszává lesz. A vonatkozó fejezet nagyon jól érzékelteti a személyes kapcsolatok jelentőségét a Gömbös előtérbe jutásához vezető úton, azt, amint a kezdeti bolyongás és jelentéktelenség után Szegeden hirtelen ő lesz a megfelelő ember a megfelelő helyen, akárcsak Horthy Miklós, akivel politikai felemelkedése erősen összekapcsolódott. A későbbi fejezetek során is rendkívül érzékletesen kidomborodik Horthy és Gömbös összjátékának politika- és történelemformáló szerepe. Egy ideig Bethlen is kitűnően kooperál Gömbössel, akinek a MOVE-n keresztül gyakorolt befolyását ügyes politikai ér-

* GERGELY JENŐ: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Vince Kiadó, Budapest, 2001. 352 p.

zékkel lehetett hasznosítani. Ez egyben jelezte az „átmeneti időszak sajátosságait”, a MOVE révén ugyanis Gömbös „mérvadó hatalmi tényező” lehetett „kormányzati funkció nélkül is”. Arra vonatkozóan is képet kaphatunk, miként mentesíthette Gömbös szereplése jelentősebb mértékben magát a kormányzót a királykérdés kapcsán felmerülő politikai és erkölcsi teher alól. Azonban éppen a konszolidáció hozta magával, hogy a jó pártkatona Gömbös („a mór, aki megtette kötelességét”) veszített politikai súlyából, miközben kibontakoztak az ellentétek közte és Bethlen között. Így a Szegeden, majd később a királypuccsok alkalmával is érdemeket szerzett politikus, aki nagyobb reményekre érezte magát feljogosítva, elhagyni kényszerült az Egységes Pártot. Gömbös jó időre tanulópadba kényszerült, de – mint Gergely Jenő művében jól illusztrált bemutatást nyer – a későbbi miniszterelnök igencsak jó tanulónak bizonyult. Előbb azonban keserű leckét kapott, miként működhetnek az általa is kreált rendszer autokrata, politikai és vélemény szabadságot korlátozó elemei az elkőborolt báránnyal szemben.

A könyv legfőbb erényei az V. és VI. fejezetben domborodnak ki. Itt ugyanis a szerző kiváltképp jól megmutathatta a politikai alkat és személyiség fejlődését, amint Gömbös sikertelen próbálkozások után lassanként kezdett visszaaraszolni a hatalom felé. A jó politikai érzékkel megáldott Gömbös beletanult a kompromisszumok művészetébe, mindemellett a külső, nemzetközi folyamatok is kedveztek visszatérésének. Jól kitűnnek a küldetéstudattól fűtött politikus számára elsődlegesen fontos kérdések is, amelyek hátterét Gergely Jenő megvilágítja. Ezek a következők: a földreform, a választójog, a fajvédelmi szempontú gazdaságpolitika, az általános hadkötelezettségen alapuló hadsereg, s végül, de nem utolsósorban a külpolitika.

A földreform igénye, az életképes parasztgazdaságok megteremtése folyamatosan jelen van Gömbös programjában, de azt miniszterelnökként sem tudja keresztülvinni. A választójogi kérdéseket illetően Gömbös főként már ellenzékiként fogalmazott meg erős kritikát, halála előtt pedig politikai végrendeletében szintén javasolta a titkos választójog bevezetését, amelyet azonban a kormányzói jogkör kiterjesztésével kívánt ellensúlyozni.

A politikai pályakép számos félreértést is tisztáz Gömbössel kapcsolatosan, így például, hogy totális fasiszta diktatúra kiépítésére tört volna. Gömbös ugyan többször kijelentette, hogy csodálja Mussolinit, de azt is, hogy nem tartja az olasz berendezkedést a magyar viszonyok közé átültethetőnek, sőt azt a korszerű politikai rendszer megteremtése tekintetében mint kerülni való „idegen mániát” említette. Igaz viszont, hogy több kijelentése félremagyarázható volt, s az autokrata módszerektől

sem idegenkedett. A demokratikus berendezkedést illetően zavaros elgondolásai voltak, a Gömbös-féle „én demokráciám” addig tarthatott, amíg a korlátlanul érvényre juttatni kívánt „öncélú” nemzet eszménye azt megengedhette. Az, hogy a diktatórikus kormányzást Gömbös valóban meg kívánta-e valósítani, és ezzel ellentétes kijelentései csupán taktikai húzások voltak-e, korai halála miatt sem derülhetett ki igazán, bár a vég közeledtével „intranszigenciája” sok tekintetben oldódni látszott, felfogása konzervatív irányba hajlott.

Külpolitikai téren szintén Gömböst tették sokan felelőssé azért is, ami később a háborúban Magyarországgal történt. Gömbös nem rendelkezett túl széles nemzetközi látótérrel, a törvényhozás külügyeket érintő vitáiban mégis többször kifejtette véleményét, és világos, hogy külpolitikai információkhoz is gyakorta „első kézből” juthatott. Miniszterelnöksége alatt az egyik legtapasztaltabb magyar diplomata, Kánya Kálmán irányította a külügyeket, nem kevés sikerrel. A Hitlernél tett ominózus első látogatás tényleges jelentősége is messze elmaradt attól, amit utólag neki tulajdonítottak. Magával a nemzetiszocialista berendezkedéssel kapcsolatban számos aggálya volt, annak hazai megjelenési formáit negatívan ítélte meg. Igaz ez annak ellenére, hogy a húszas években kapcsolatai voltak a német nemzetiszocialista körökkel. Külpolitikája, bár korábbi felfogását a Berlin–Róma tengelyről nem adta fel, haláláig lényegében az 1934. március 14-én aláírt római jegyzőkönyvek által mutatott irányt tartotta. Ez gátolta, nem pedig elősegítette a német befolyás növekedését a térségben.

Antiszemita felfogása és Houston Stewart Chamberlain művein nyugvó fajelméleti beállítottsága, valamint a forradalmak és a trianoni trauma kapcsán levont – szélesebb körben osztott – hamis következtetései kétségtelenül szoros szellemi béklyóban tartották Gömböst. Politikai téren a radikális fajvédelmi elképzelések, valamint önmagában az antiszemita közhangulat gerjesztése nem bizonyultak sikeresen kamatoztathatóknak. Később, főként taktikai megfontolások alapján, Gömbös a nyilvánosság előtt módosította korábban hangoztatott felfogását. Bethlen nézetei természetesen jóval mérsékeltőbbek voltak az előbb említett vonatkozásban, azonban 1922-ig – amíg számára az előnyös volt – eszé ágában sem volt azokkal nyilvánosan szembefordulni. Gergely Jenő munkája azt is jól feltárja, hogy amíg Gömbös Bethlen mellett volt, addig – már erősen fajvédő korszakában is – hajlandónak mutatkozott megnyilatkozásain finomítani, helyeslően például, hogy az antiszemitizmus jelszava helyett a kissé elvontabb „filokrisztianizmust” tűzzék a kormánypárt zászlajára. A politikai és gazdasági helyzet Gömböst miniszterelnökként

még nagyobb óvatosságra készítette. Ezért folytatott le titkos háttértárgyalásokat a zsidóság vezetőivel; támogatásukért cserébe ígéretet tett rá, hogy erőszakos intézkedésekre, zsidóellenes törvénykezésre nem kerül sor, amit be is tartott. Mindez nem jelentette az antiszemita célok teljes feladását, noha már korábban bejelentette a zsidókérdésben vallott nézeteinek „revideálását”. Mindazonáltal nem lehet azt mondani, hogy Gömböst az időközben csaknem nemzeti „hőssé” avanzsált Telekivel szemben (aki következetes és olykor cinikus módon volt antiszemita) a történelem ítélőszéke előtt jobban el kellene marasztalni. Kétségtelen viszont az, hogy az 1935-ös politikai fordulat után, amikor három esztendő elteltével Bethlen politikai gyámkodásától sikerült megszabadulnia, számos olyan embert hozott a politika élvonalába, akik később a radikális szélsőjobboldal táborát erősítették, emellett a kultúra és publicisztika terén is hasonló tendenciákat mozdított elő. Ez volt az úgynevezett „sárkányfogvetemény”, amely azonban ugyancsak különbözőképpen szökkent szárba a későbbiekben. Példa lehet az utóbbiakra a népi írók (Darvas, Fájja, Illyés) sajátos pályafutása, akik közül többen részt vettek Gömbös politikájának népszerűsítésében.

Van bizonyos félelem ma azzal kapcsolatban, hogy egyes, korábban kizárólag negatív szerepben láttatott politikusok a történeti kutatás fényénél esetleg másként tűnnek fel. Pedig ennél a politikailag motivált egyoldalúság vagy egyes „érzékenyek” tekintett témák hanyagolása – az esetlegesen várható támadások, kritikák miatt – sokkal nagyobb veszélyt rejtethet magában, mivel lényegében átengedi a terepet a tendenciózus, kommersz borítólapok mögött megbújó pseudo-történetírásnak.

Gömbösnek is, mint még sok történeti figurának, a maga helyére kell tehát kerülnie. Indokolatlan ugyanis, hogy egy-egy személyt azért „kell” a „kárhozottak” közt számon tartani, illetőleg ezzel ellenkezőleg, a képzeletbeli nemzeti panteonba bevonultatni, mert a jelenkor mindenáron jelképekre és velük szemben álló, személyekben megtestesülő antihősökre tart igényt. Igazságtalan volna ezenkívül az a történetírás, amely a negatív történelmi tendenciákat kizárólag egyetlen személy nyakába óhajtaná varrni, míg mások köré hamis nimbuszt von. Endre László, az 1944-es deportálások egyik kulcsfigurája sem Gömböst említette népbíróvási pere során, mint aki nézetrendszerét döntően befolyásolta, hanem Szekfű Gyulát és Ravasz László püspököt. Ha tehát Magyarország rossz útra sodródott, abban a felelős személyek sokkalta szélesebb köre osztozott. Gergely Jenő munkája ennél fogva is indokolt az átlagosnál nagyobb mértékű figyelemre.